

T. XXIII (2020) Z. 4 (60)
ISSN 1509-1074
10.24425/rhpp.2020.135096

**ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ**

Ancient Middle East in two
Warsaw journals: *Biblioteka
Warszawska* (1841–1914) and
Ateneum (1876–1901)

**Problematyka starożytno-
go Bliskiego Wschodu
na łamach „Biblioteki
Warszawskiej”
i „Ateneum”**

Instytut Kultur Śródziemnomorskich
i Orientalnych
Polska Akademia Nauk
ul. Nowy Świat 72
00-330 Warszawa
e-mail: leszekzi@interia.pl
<https://orcid.org/0000-0003-0681-7428>

**Leszek
ZINKOW**

KEY WORDS:

Polish press of the 19th and early 20th century,
scholarly journals published in Warsaw, history of
ancient Middle East

SŁOWA KLUCZOWE:

„Biblioteka Warszawska”, „Ateneum”, prasa polska
XIX i początku XX wieku, prasa kulturalna, prasa
naukowa, starożytny Bliski Wschód (recepcja)

ABSTRACT

Polish scholarly magazines *Biblioteka Warszawska*
[*Warsaw Library*] (1841–1914) and *Ateneum* (1876–
1901) devoted a quite a lot of attention to recent
discoveries in the field of ancient history, cultural
history and descriptions of foreign countries. This article
discusses materials on the ancient Middle East
published in both of these periodicals.

ABSTRAKT

Czasopisma naukowe kręgu tzw. prasy warszawskiej:
„Biblioteka Warszawska” (1841–1914) i „Ateneum”
(1876–1901) poświęcały na swoich łamach wiele
miejsca zagadnieniom postępów nauki, dziejom kultury
i opisom krajów. Artykuł omawia publikowane w tych
czasopismach teksty odnoszące się do zagadnień
starożytnego Bliskiego Wschodu.

Streszczenie

Czasopisma naukowe kręgu tzw. prasy warszawskiej zajmowały ważną pozycję na rynku polskich mediów drukowanych XIX i początków XX wieku. Autor proponuje przegląd i analizę zamieszczanych na łamach wybranych czasopism (artykuł jest ogniwem obszerniejszych badań) materiałów prasowych, podejmujących rozmaite — i w różny formalnie sposób ujmowane — wątki dziedzictwa cywilizacji starożytnego Bliskiego Wschodu (krótkie notki, wskazówki bibliograficzne, komunikaty, recenzje, artykuły naukowe i popularnonaukowe, dygresyjne relacje podróżnicze, literatura piękna itp.). Tekst podzielono na wprowadzenie ogólne oraz dwie części odpowiadające poszczególnym periodykom, a w nich rekonesans badawczy został zaproponowany w układzie chronologicznym, gdzie syntetycznie omówiono ważniejsze bądź charakterystyczne publikacje, w podsumowaniu natomiast przedstawione zostały wnioski i refleksje o charakterze porównawczo-statystycznym.

Artykuł niniejszy stanowi kontynuację autorskich badań nad problematyką nawiązań recepcyjnych do dziejów i kultur starożytnego Bliskiego Wschodu na łamach prasy polskiej, od około drugiej połowy dziewiętnastego stulecia po czasy współczesne¹. Podobnie jak uprzednio (zob. przypis 1) wykonano pełną kwerendę wskazanych w tytule periodyków, według kryterium tematycznego. Na korpus badanych tekstów składają się krótsze bądź dłuższe — w pewnej części tłumaczone (albo kompilowane) z prasy i literatury obcojęzycznej (głównie angielskiej i francuskiej), lecz z upływem lat najczęściej rodzime — publikacje historyków, filologów, podróżników, dziennikarzy popularyzujących wiedzę — o różnych formach gatunkowych; od syntetycznych notek czy wskazówek bibliograficznych, po obszerniejsze rozprawy, opisy, sprawozdania i relacje.

Cel i założenia badawcze oraz geograficzno-historyczne uwarunkowania pierwszej części sformułowania tytułowego starałem się obszerniej opisać i uzasadnić już uprzednio, zwłaszcza w artykule poświęconym „Wędrowcowi”², wobec tego tutaj przedstawię je w możliwie syntetycznej postaci. Otóż pod pojęciem Wschodu „bliskiego” rozumiem³ obszar obejmujący Egipt, tzw. Lewant (włoskie *levante* ‘wschód’: azjatyckie/syropalestyńskie wybrzeże Morza Śródziemnego) oraz obszar Międzyrzecza — w odróżnieniu od Wschodu „dalekiego”, czyli Azji południowo-wschodniej, z Indiami, Chinami i Japonią. Był to rdzeń świata arabsko-muzułmańskiego (wszakże bez Półwyspu Arabskiego), odwzorowywał zarazem starożytny świat biblijny (więc dołączono Persję), a jednocześnie tereny narodzin i rozkwitu najdawniejszych cywilizacji — od III tysiąclecia przed Chr.

¹ Zob. *U początków polskiego reportażu — Maurycy Mann*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2009, z. 2 (24), s. 135–146; *Sytuacja polityczna Egiptu w początkach XX stulecia w korespondencjach prasowych Tadeusza Smoleńskiego*, „Studia Historyczne” 2010, z. 2 (210), s. 143–159; *Początki periodyków związanych z muzealnictwem archeologicznym na ziemiach polskich*, [w:] *Czasopisma naukowe bibliotek, archiwów, muzeów. Tradycje — role — perspektywy*, red. A. Królczyk, Kórnik 2010, s. 129–138; „*Kto nie widział Kairu, nie widział piękności świata...*”. *Egipt w relacjach prasowych polskich podróżników drugiej połowy XIX wieku*, Kraków 2011; *Ancient Egypt and the Polish Archaeological Research in Egypt in Popular Science Magazines in 1946–1990*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 16, 2018, s. 88–100; *Historia i archeologia starożytnego Bliskiego Wschodu na łamach „Wędrowca”*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2019, z. 4 (56), s. 19–43.

² Por. powyżej, ostatnia pozycja przypisu 1.

³ Por. np. uwagi [w:] Z. Lockman, *Contending Visions of the Middle East. The History and Politics of Orientalism*, Cambridge 2004, zwł. s. 66 i nast.; także W. Olkusz, *Definicje „Orient” i pochodne w polskich słownikach i encyklopediach XIX oraz XX wieku*, Sprawozdania OTPN — Wydział II, seria B nr 24, Opole 1993, s. 51–58.

Jeśli chodzi o wybrane periodyki — uwagę obecnie skupiam na dwóch czasopismach kręgu tak zwanej prasy warszawskiej⁴; wybór był wynikiem wstępnego rekonesansu kwerendowego, wskazującego potencjalnie obfitszy i ciekawszy materiał badawczy. Zgodnie z przyjętymi kryteriami wykluczam teksty, w których wątek tytułowy jest całkowicie marginalną dygresją oraz odnoszące się wyłącznie do współczesności (na przykład bieżących kwestii społeczno-politycznych), rejestrując publikacje związane z historią cywilizacji krajów starożytnego Wschodu, badaniami archeologicznymi (odkrycia, stanowiska wykopaliskowe, architektura, zabytki kultury materialnej), kulturą symboliczną (języki i pisma, nauka, sztuka, wierzenia) oraz kontekstami (archeologiczne kolekcje muzealne, sylwetki badaczy i podróżników, wskazówki bibliograficzne i recenzje). Wybrane periodyki reprezentują podobne profile programowe — naukowo-literacki, encyklopedyczny⁵. Analizę poprzedzam skrótową prezentacją czasopism, pomijając mniej istotne, poboczne dla naszego zagadnienia perypetie wydawnicze, redakcyjne, ewolucje programowe itp.; ograniczam podobne dywagacje do niezbędnego minimum, odsyłając po obszerniejsze wiadomości ogólne do osobnych opracowań.

„Biblioteka Warszawska”

„Biblioteka Warszawska. Pismo Poświęcone Naukom, Sztukom i Przemysłowi” (dalej: „BW”) to jeden z najstarszych krajowych periodyków naukowych⁶. Czasopismo powstało w 1841 roku i przez wiele dekad pełniło rolę organiza-

⁴ Zob. *Prasa polska w latach 1864–1918 (Historia prasy polskiej* pod red. J. Łojka), Warszawa 1976, zwł. s. 45 i nast. oraz opracowania Z. Kmiecika, *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu (1864–1885)*, Warszawa 1971; *Prasa warszawska w latach 1886–1904*, Wrocław 1989. Kilka wartościowych haseł o warszawskiej prasie (tytułowych, problemowych) znalazło się w *Słowniku literatury polskiej XIX wieku*, pod red. J. Bachorza i A. Kowalczykowej, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991. Spośród starszych opracowań wspomnieć warto jeszcze monografię W. Giełżyńskiego, *Prasa warszawska 1661–1914*, Warszawa 1962; Giełżyński jednak zdawkowo potraktował zajmujące nas tutaj periodyki, na co zwrócił uwagę także recenzent; por. E. Tomaszewski, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1966, 5/1, s. 259–268.

⁵ O polskiej prasie naukowej por. np. H. Więckowska, *Zarys czasopiśmiennictwa naukowego w Polsce*, Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej, seria E, z. 2, Warszawa 1966 oraz zwł. Z. Kmiecik, *Z dziejów czasopism naukowych w Królestwie Polskim w latach 1864–1885. Spos- trzeżenia nad niektórymi periodykami naukowymi*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1970, z. 4, s. 487–503; syntetyczne uwagi: G. Wrona, *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918–1939*, Kraków 2005, zwł. s. 6–8; M. Korczyńska-Derkacz, *Czasopiśmiennictwo naukowe XIX w. — definicje i typologia*, „Roczniki Biblioteczne”, t. 36, 1992, s. 209–218. Zob. również krótki tekst rekonesansowy: H. Kaczmarek, *Starożytny Egipt w prasie polskiej XIX wieku*, [w:] tegoż, *Polskie badania nad starożytnym Egiptem do końca XIX wieku*, Szczecin 2016, s. 277–285.

⁶ C. Gajkowska, „Biblioteka Warszawska”, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku...*, s. 92–94; Z. Kmiecik, „Czasopisma naukowe”, [w:] *Prasa polska w latach 1864–1918...*, s. 103; tenże,

cyjno-inspirującą dla życia naukowego, przede wszystkim w Warszawie (zwłaszcza wobec konsekwentnego likwidowania bądź ograniczania działalności instytucji naukowych przez władze rosyjskie). Miesięczne zeszyty składały się kwartalnie na kilkusetstronicowy tom (tomy I–IV rocznie, podawano także numerację ciągłą). Od 1864 roku redakcją kierował publicysta i historyk Kazimierz Władysław Wójcicki⁷, zmieniali się właściciele oraz wydawcy, a dotychczasowy naukowy profil ewoluował ku formule przystępniejszego, choć nadal ambitnego magazynu (prymarnie) humanistycznego (najstaranniej i najciekawiej prowadzony był dział historyczny) z elementami kulturalno-literackimi czy nawet ogólnoinformacyjnymi (kraj i zagranica). Redakcja starała się utrzymać programowy obiektywizm naukowy a zarazem apolityczność, choć dostrzegalna była orientacja konserwatywna. Aż do 1876 roku — pojawienia się „Ateneum” — „BW” była jedynym krajowym czasopiśmie naukowym o charakterze encyklopedycznym.

Interesujący nas tematycznie materiał rozłożony jest w kolejnych latach nierównomiernie, można również zaobserwować tendencje długoterminowe. Pamiętać jednak winniśmy, że na przykład do około połowy XIX stulecia trwały prace nad odczytywaniem języków i pism starożytnego Wschodu⁸, a naukowa, archeologiczna eksploracja tych obszarów w istocie dopiero się rozpoczynała (ponadto Polacy nie uczestniczyli w niej aż do początków XX wieku) — wobec tego podstawowym źródłem wiadomości o tych cywilizacjach nadal był przekaz biblijny, tradycja antyku klasycznego (głównie Herodot, Diodor, Manethon) oraz nie zawsze prawidłowo interpretowane zabytki, które licznie wzbogacały zbiory europejskich

Z dziejów czasopism naukowych... Por. także studia W. Olkusza: „Biblioteka Warszawska” z lat 1864–1894 jako źródło wiedzy o kulturze Chin i Japonii, [w:] *Filologiczny widnokrąg. Obrazy stare i nowe*, red. K. Kossakowska-Jarosz, J. Nocoń, Opole 2012, s. 31–47; tegoż, *Literatura indyjska na łamach „Biblioteki Warszawskiej” (1864–1890)*, Sprawozdania OTPN 1990. Wydział II Języka i Literatury, seria B, nr 21, 1990, s. 63–74 oraz tegoż i J. Olkusz, *Literatura orientalna na łamach „Biblioteki Warszawskiej” w latach 1864–1890*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Filologia Polska” 27, 1989, s. 83–106.

⁷ Wójcicki (1807–1879) był również pisarzem, wydawcą, varsavianistą; zob. np. hasło [w:] *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, red. R. Loth, t. 5, Warszawa 2004, s. 113–115.

⁸ Francuz Jean-François Champollion (1790–1832) przełomu w wysiłkach odczytania hieroglifów dokonał w 1822 roku, lecz metodę dopracowywano jeszcze kilka dekad. Zob. np. J. Vercoutter, *La déchiffrement des hieroglyphes égyptiens (1680–1840)*, [w:] *The Intellectual Heritage of Egypt. Studies presented to László Kákósy by Friends and Colleagues on the Occasion of His 60th Birthday*, red. U. Luft, „Studia Aegyptiaca” XIV, 1992. Popularnonaukowe ujęcia: P. Vandenberg, w rozdz. *Jean-François Champollion. Czarownik z 1419 hieroglifami*, swojej książki *Śladami przeszłości. Największe odkrycia archeologów*, tłum. J. Sidorek, Warszawa 2003. Pismem klinowym zapisywane były różne języki cywilizacji Międzyrzecza; zob. np. K.J. Cathcart, *Edward Hincks (1792–1866) and the Decipherment of Cuneiform Writing*, “Proceedings of the Irish Biblical Association” 7/1983, s. 24–43; oprac. popularne np.: C.B.F. Walker, *Pismo klinowe*, tłum. A. Reiche, Warszawa 1998; P. Garelli, *Asyriologia. Odkrywanie Wschodu Starożytnego*, tłum. M. Korotaj, Warszawa 1998.

muzeów. Na łamach „BW” wśród tematów historyczno-kulturowych przeważała w pierwszych dekadach szeroko rozumiana problematyka słowiańska (także germańska), filologia, literatura i sztuka dawna krajowa, jeżeli archeologia — to krajowa, ewentualnie klasyczna.

Pierwsze ślady zainteresowań naszym problemem tytułowym najczęściej mają charakter ciekawostkowy, przypadkowy i przyczynkowy, niezwykle kuriozalny. Pomijając motyw egiptyzujących sfinksów w funkcji graficznych finalików (wkrótce ozdobników zaniechano) wspomnieć można na przykład sugestię włączoną w artykuł Wacława Maciejewskiego *Zabytki pogaństwa w Polsce*, w którym pojawia się uwaga, iż w czeskim glosariuszu Wacerada z XI w. wskazano... egipską boginię Izydę, albo wiersz Henryka hr. Potockiego *Radziwiłł Sierotka*, wzmiankujący sławną egipsko-lewantyńską podróż litewskiego księcia⁹. Jednak już w pierwszym roczniku „BW” znajdziemy także ważne świadectwa polskich zainteresowań podróżniczych starożytnym Wschodem; *Wyjāti z podróży po Egipcie odbytej w roku 1839 przez Władysława Wężyka* oraz *Wyjatek z podróży kobiety przez Gabryellę* [Narcyżę Żmichowską], zawierający garść informacji o Egipcie (piramidy, Kolosy Memnona) i syryjskiej Palmyrze (Tadmor)¹⁰. *Podróże Wężyka* weszły na trwałe do kanonu polskiego podróżopisarstwa orientального XIX stulecia; do jego relacji powrócono jeszcze obszernym omówieniem w kolejnym roczniku „BW”¹¹. W drugim roczniku

⁹ T. 1/1841, s. 6 (chodzi o słownik *Mater verborum*) i s. 530–532. Inne przykłady ówczesnych drobnych nawiązań: w artykule A. Goltza, *Wieś i miasto w ich społecznym do siebie stanowisku* znajdujemy akapit o miastach w Egipcie, Babilonie i Persji — t. 1/1842, s. 121; w tymże tomie, dział *Bibliografia* zamieszcza uwagi o broszurze M. Chryztoporskiego, *Niniwe miasto* (1572) — s. 223–228; w t. 2/1842 dział *Rozmaitości*, dygresja o Egipcie jako ojczyźnie najstarszej cywilizacji — s. 442; do t. 3/1842 dodano prospekt wydawnictwa *Historia naturalna rodu ludzkiego* ze wzmianką o faraonie Sezostrysie (odwołując się do dzieła francuskiego antropologa i przyrodnika Juliena-Josepha Virey, które wyszło nakł. S. Orgelbranda w tłum. P.E. Leśniewskiego, Warszawa 1843).

¹⁰ Odpowiednio t. 1, s. 497–516, t. 2, s. 539–564 (Wężyk — o jego podróży zob. nast. przyp.) i t. 3, s. 543–551 (Żmichowska). Identyfikacja autorki za: *Słownik pseudonimów pisarzy polskich XV w. – 1970 r.*, red. E. Jankowski, t. I, Wrocław 1994, s. 588 (dalej w identyfikowaniu posługuję się tym słownikiem); zob. też L. Zinkow, „Zwaliska Luxoru” Narcyży Żmichowskiej. *Drobiazg egiptologiczny w literaturze polskiej*, [w:] *Amicorum Dona. Studia classica et orientalia Stephano Skowronek ab amicis, collegis, discipulis oblata*, Kraków 1998, s. 227–234. Żmichowska w istocie żadnej podróży nie odbyła; to „wojaż imaginacyjny”, literacki. Dodajmy też nawiasowo, iż w t. 1/1841 na s. 417 jest informacja o książce Abrahama Norowa, *Podróż do Egiptu i Nubii w roku 1834–35* (Petersburg 1840) poświęconej opisowi starożytności, a w t. 3/1841, s. 216 w artykule o literaturze niemieckiej znajdujemy wspomnienie podróży po Egipcie odbytej przez Hermanna Freiligratha.

¹¹ W t. 4/1842 w dziale *Nowiny* na s. 440 znalazła się krótka wzmianka o książkowej publikacji *Podróży po starożytnym świecie*: Wężyk (1816–1848) wydał swoje dzieło w dwóch tomach: *Egipt — Dzieje i Egipt — Obrazy*, Warszawa 1842, przy czym trwała wartość, przede wszystkim literacką, zachowała dziś jedynie część druga (zawarta w pierwszej erudycyjna chronologia jest naukowo nieaktualna). *Obrazy* współcześnie wznowiono dwukrotnie: w red. J.S. Bystronia, Kraków 1930 i w red. L. Kukulskiego (jako *Podróże po starożytnym świecie*), Warszawa 1957; w kolejnym roku — t. 1/1843, „BW” wydrukowała obszerne omówienie pióra A. Tyszyńskiego (s. 368–391), a na s. 578–594

(1842) zwrócono również uwagę czytelników na jedną jeszcze klasyczną polską relację podróżniczą ze Wschodu — względnie obszernie omówiona została, także świeżo wydana, *Pielgrzymka do Ziemi Świętej* Ignacego Hołowińskiego¹². Wspomniano ponadto o utworzeniu w Kairze Towarzystwa naukowego, które zajmować się ma badaniem starożytności¹³.

W kolejnych rocznikach lat 40. i początku 50. znajdujemy głównie rozmaite drobne dygresje w tekstach poświęconych innym tematom¹⁴. Poważniejsze nawiąza-

opublikowano niewydane później *Wyjątki z III części podróży Władysława Wężyka — Grecja*. Zob. np.: H. Kaczmarek, *Polacy i Egipt na przestrzeni wieków. Zapiski, dzienniki, wspomnienia z podróży*, Warszawa 2018, s. 225–227 i passim; J. Śliwa, *Starożytny Egipt oczami Polaków*, Kraków 2019, s. 325.

¹² T. 3/1842, w dziele *Kronika Literacka*, s. 398–408 (K.W. Wójcicki); Hołowiński (1807–1855) był arcybiskupem mohylewskim i profesorem Uniwersytetu Kijowskiego, kilkumiesięczną pielgrzymkę do Ziemi Świętej, przez Bejrut i Damaszek, odbył w 1839 r., relację opublikował w Wilnie, 1842. Zob. PSB, t. IX (1961), s. 597–598 (M. Żywczyński). Drugie wyd. *Pielgrzymki* ukazało się w Petersburgu, w 1853 r.

¹³ T. 3/1842, s. 679, w dziele *Rozmaitości* — Towarzystwo wszakże miało charakter raczej kolekcjonerski, aniżeli naukowo-badawczy; założycielem był Henry William Abbott, prominentny zbieracz egipskich starożytności. Zob. *Who Was Who in Egyptology*, red. W.R. Dawson, E.P. Uphill, M.L. Bierbrier, London 1995, s. 1–2.

¹⁴ Na przykład w t. 2/1843 wzmianka o micie Ozyrysa i Tyfona [Seta] w omówieniu dzieła Aleksandra Humboldta przez L. Zejsznera (s. 475 i przypis objaśniający s. 521 z odwołaniem do osiemnastowiecznego duńskiego filologa klasycznego i „egiptologa”, Jörgena Zoegi); w t. 3/1843, s. 402–404 omówienie *Wrażeń... z podróży na Wschód* Alfonse’a Lamartine’a (wyd. pol. w tłum. J.A. Jasińskiego, Warszawa 1843) przez K.W. Wójcickiego; w t. 1/1844, s. 209–241 omówienie *Notatki z podróży przez Turcyę, Grecyę, Egipt i Arabię kamienistą* [Arabia Petraea] do Ziemi Świętej przez Johna Morrisa (opis Kairu) oraz *Egipt i Ziemia Święta* W. Drew Stenta; w t. 2/1844 pomieszczono *Krótki rys historii alchemii* J.B. Dziekońskiego, z uwagami o egipskich bogach — Thot i Ptah, oraz dywagacjami nad „niezrozumiałymi hieroglifami” (s. 55 i zwł. 74–90); w t. 2/1845 w artykule Antoniego Wagi, *O bursztynie i z czego on powstał*, uwagi o zainteresowaniu Fenicjan bałtyckim bursztynem (zwł. s. 73); w t. 3/1845 (*O uwadze i rozwadze... przez Teodozego Sierocińskiego*) czytamy opinię, iż „...piramidy i obeliski egipskie są utworem rozważi bez zmysłowości i pamięci, dlatego też [są] nienaturalne” (s. 576); t. 4/1845, s. 380 wzmianki o używaniu niektórych roślin do mumifikacji w Egipcie (*Botanika popularna...*) oraz tamże, s. 507 o wyobrażeniach ptaków w sztuce egipskiej (*O ptakach wyginionych... przez Antoniego Wagę*); w t. 1/1846, s. 439–440 (*Zoologia*) o przedstawieniach żyrafy w sztuce egipskiej; w t. 3/1846, J.I. Kraszewski w „rozborze” opowiadania Hołowińskiego *Dzieciątko Jezus* przytacza poetycki, ośmiowersowy fragment o mądrości kapłanów egipskich (s. 171); w t. 2/1847 w artykule K. Czerniawskiego, *Charakterystyka tańców*, jest wzmianka o religijnych tańcach starożytnych „Egipcjan i Hebrajczyków” (s. 295); t. 2/1848, s. 410, *O zlocie* J. Mitkiewicza — wzmianka o „Hermesie synu Anubisa” i alchemicznych praktykach w starożytnym Egipcie; w t. 3/1849 skomentowana została przez J.R.S.[Szymańskiego] *Podróż Anglika na Wschodzie* (s. 596–608) — chodzi o ważną w światowej literaturze podróżniczej książkę Aleksandra Williama Kinglake’a (1808–1891) *Eothen or Traces of Travel Brought Home from the East*, London 1844, opisującą podróż po Grecji, Syrii, Palestynie i Egipcie; w t. 2/1850 znalazło się omówienie *Krótkiego rysu dziejów ludu Izraelskiego od jego początku aż do naszych czasów* A. Paprockiego (s. 348–352: S. Lisowski); w t. 1/1852 opublikowano *Komunikację na Wschodzie*.

nia pojawiają się dopiero około połowy lat pięćdziesiątych; *Kronika z Paryża — literacka, naukowa i artystyczna* zamieszcza znamienne uwagę o wzrastającym zainteresowaniu francuskiego środowiska badaczy starożytnym Wschodem (Egipt, Asyria), niejako „kosztem” dotychczasowej, niekwestionowanej dominacji studiów klasycznych¹⁵. Jednocześnie na łamach „BW” zaanonsowano i skomentowano nowo wydany *Przegląd literatury ludów wschodnich, poezji greckiej, średniowiecznej* [...] Karola Mecherzyńskiego (Kraków 1851), w którym omówiono piśmiennictwo starożytne, m.in. egipskie i perskie, z zarysem tła kulturowego; zwracają tu jednak uwagę erudycyjne odwołania do ówczesnej specjalistycznej literatury naukowej, na przykład Champolliona¹⁶. W 1855 roku dostrzeżone i życzliwie zrecenzowane zostało kolejne klasyczne dzieło polskiego dziewiętnastowiecznego podróżopisarstwa orientalnego — trzytomowa, monumentalna *Podróż na Wschód* Maurycego Manna (Kraków 1854–1855)¹⁷. Wspomnieć warto jeszcze jedno obszernie wydawnictwo książkowe, tym razem francuskiego; w tomie 1/1859 skomentowany został *Egipt współczesny* Pawła Merrnau [sic!]. Mimo zawartości określonej tytułem wart uwagi jest tu podrozdział *Pogląd historyczny na starożytny Egipt. Zdanie Champolliona*¹⁸.

Niestety niefortunnie — raczej szkodliwie, niż pożytecznie dla czytelników „BW” — wypadł „debiut” miesięcznika w kwestii prezentowania aktualnego (1859 rok) stanu wiedzy na temat pism i języków starożytnego Wschodu. Feliks Żochowski w artykule *Kolej trudów i namyślań, jakie człowiek pokonać musiał, nim z hieroglifów, to jest pisma obrazowego, przyszedł do pisma głosów i brzmień, czyli dźwięków* (tu zwłaszcza pierwszy rozdział: *Wywód początku znaków alfabetu*) wypowiada

Wyciąg z podróży Tomasza Bartmańskiego (s. 405–418; o Bartmańskim zob. np.: H. Kaczmarek, *Polacy i Egipt...*, s. 202–203; J. Śliwa, *Starożytny Egipt oczami Polaków...*, s. 12).

¹⁵ T. 2/1854, s. 321.

¹⁶ T. 2/1854 (*Kronika Literacka*), zwł. s. 547 i 558. Mecherzyński (1800–1881) był historykiem literatury, filologiem klasycznym i profesorem UJ; jego opracowanie, zwłaszcza w zakresie starożytnego Wschodu jest nadzwyczaj syntetyczne, kompilacyjne, autor bez wątpienia korzystał z literatury francuskiej. Warto tu dodać, że np. w t. 1/1857 (*Kronika Paryska — literacka, naukowa i artystyczna*) omówiono dzieło Ernesta Feydeau, *Histoire des usages funèbres et des sépultures des peuples anciens*, Paris 1856, skupiając wiele wątków komentarza na zwyczajach pogrzebowych w Egipcie (zwł. s. 455–458).

¹⁷ T. 3/1855, s. 561–569 (*Kronika Literacka*); Mann (1814–1876; nie należy mylić z noszącym to samo imię i nazwisko historykiem literatury) był zawodowym dziennikarzem (m.in. krakowskiego „Zasu”), stąd relacja ma nowoczesną formę literacką; podróżował z A. Potockim i malarzem F. Tepą po Lewancie i Egipcie. Książkę wznowiono w 1858 r. pt. *Egipt, Syria i Konstantynopol*. Zob. np.: L. Zinkow, *U początków polskiego reportażu...*; H. Kaczmarek, *Polacy i Egipt...*, passim; J. Śliwa, *Starożytny Egipt oczami Polaków...*, s. 175–176.

¹⁸ *Przegląd Literatury Zagranicznej*, s. 660–698 (K. Kalinka); chodzi o książkę francuskiego podróżnika, dyplomaty i pisarza Paula Merrnau (1812–1882), *L'Égypte contemporaine 1840–1857, de Méhémet Ali à Saïd Pacha*, Paris 1858, dziś mało znaną.

całkowicie już wówczas przestarzałą i błędną opinię o egipskim piśmie hieroglificznym jako systemie piktograficznym¹⁹.

Rok 1861 przyniósł ważną informację; doniesiono o orientalistyczno-archeologicznej ekspedycji naukowej, którą podjęli uczeni francuscy, kierowanej przez sławnego Ernesta Renana. Konstatowano, że dla badań starożytnej Syrii i Libanu będzie miała podobne znaczenie, jak sześć dekad wcześniejsza misja Napoleona Bonapartego — dla egiptologii²⁰. Z kolei w kategoriach ciekawostki odnotować można wątek czysto literacki; interesujący szkic Felicjana Faleńskiego *Edgar Allan Poe i jego nowele*, oraz przekład groteskowego opowiadania Poe'go z motywami egipskimi — *Pogadanka z mumią*²¹.

Nieco zaskakująca wydaje się nieobecność na łamach pierwszych roczników „BW” doniesień o wzbogacaniu europejskich zbiorów muzealnych (na przykład Luwru — wszak regularnie publikowano francuskie nowiny naukowe w stałym dziale *Kronika Paryska*) w zabytki starożytnego Wschodu. Znalazła się za to intrygująca notka o przywiezionych przez Antoniego Wagę z wyprawy naukowej do Egiptu, Nubii i Syrii mumii — ludzkiej oraz kilku zwierzęcych (ibis, małe krokodyle), подарowanych warszawskiemu, uniwersyteckiemu Gabinetowi Zoologicznemu²². Kolejne roczniki lat 60. przynoszą jedynie przyczynki dla badanego zagadnienia²³;

¹⁹ T. 4/1859, s. 449–473; Żochowski (1802–1868) był językoznawcą, encyklopedystą, nauczycielem; zajmował się głównie badaniem historii i gramatyki języka polskiego. Zob. A. Massalski, *Słownik biograficzny. Nauczyciele szkół średnich rządowych męskich w Królestwie Polskim 1833–1862*, Warszawa 2007, s. 488. Nawiasowo — w t. 4/1886, s. 346, w notce *O Kongresie orientalistów w Wiedniu* (J. Hanusz) zrelacjonowany jest m.in. postęp badań nad pismem hieroglificznym i klinowym.

²⁰ T. 2/1861 (*Kronika Paryska*), s. 398–401 i więcej w relacji *Karawana francuska w Syrii na wiosnę 1860 roku*, t. 3/1861, s. 355–392. Zob. np.: D. Commins, *Historical Dictionary of Syria*, Toronto – Oxford 2004, s. 36; Ch.-J. Robin, *La mission d'Ernest Renan en Phénicie*, [w:] *Histoire et archéologie méditerranéennes sous Napoléon III. Actes du 21e colloque de la Villa Kérylos à Beaulieu-sur-Mer les 8 et 9 octobre 2010*, Paris 2011, s. 125–154 (tam szczegółowa bibliogr. dotycząca tej misji). Dodajmy tu akcesoryjnie, że w t. 1/1877, s. 116 w dziale *Kronika Paryska* zaanonsowano książkę M. de Voque'a, *Podróż do Syrii, Palestyny i na górę Athos*.

²¹ T. 4/1861, s. 1–44 i 303–320. Sam Faleński również interesował się staroż. Egiptem jako źródłem literackich inspiracji; zob. np.: L. Zinkow, „Egipskie” Powstanie Styczniowe Felicjana Faleńskiego, „Ruch Literacki”, XLIX, z. 2 (287), 2008, s. 233–240; tenże, *Starożytny Egipt w poezji polskiej. Od Biernata z Lublina do Macieja Zembatego*, Kraków 2018, s. 135–145 i passim.

²² T. 3/1864, s. 496 (W. Taczanowski). O losach egypciaków przywiezionych z wyprawy Wagi (z Konstantym Branickim) zob. np.: M. Dołęńska, *Egipskie mumie i sarkofagi z kolekcji Uniwersytetu Warszawskiego w Muzeum Narodowym w Warszawie*, [w:] *Kultura artystyczna Uniwersytetu Warszawskiego*, red. J. Miziołek, Warszawa 2003, s. 445–462; C.Z. Gałczyńska, *Pierwsze sarkofagi egipskie w Polsce. Z historii zbiorów antycznych*, „Materiały Archeologiczne” XXXIX, 2013, s. 241–263 (zwł. s. 246); taż, *Aleksander Branicki (1821–1877). Pierwszy polski archeolog-amator nad Nilem*, „Materiały Archeologiczne” XL, 2015, s. 271–298.

²³ Na przykład artykuł A. Cywińskiego, *Udział Tytusa w zburzeniu świątyni jerozolimskiej*, w który autor włącza konteksty kulturowe rzymskiej Judei, czy poruszający bardzo dyskutowane

odnotować należy natomiast dwa istotne teksty: omówienie kompilacyjnej, lecz odpowiadającej ówczesnemu stanowi wiedzy historyczno-filologicznej, książki Józefa Szujskiego, *Rys dziejów piśmiennictwa świata niechrześcijańskiego* (Kraków 1867), z rozdziałami poświęconymi literaturom: egipskiej, asyryjskiej, babilońskiej, fenickiej i perskiej, oraz zestawienie bio-bibliograficzne, opracowane przez historyka, Mathiasa Bersohna, *Kilka słów o polskich podróżnikach do Ziemi Świętej i ich dziełach*, w którym uwzględnia sylwetki 30 osób, a jako podróżników polskich wskazuje także Żydów z ziem dawnej Rzeczypospolitej²⁴.

Dekada lat 70. przynosi na łamach „BW” kilka ważnych publikacji; wskazać tu trzeba przede wszystkim *Nowe dzieje starożytnej Mezopotamii i Iranu, przez Tadeusza Korzona* — artykuł napisany zapewne w związku z przygotowywaną przez uczonego syntezą dziejów starożytnych²⁵, który porządkuje historię tej części świata starożytnego (tablice chronologiczne), przedstawia bieżące badania archeologiczne i sylwetki ważniejszych badaczy, dokonuje przeglądu istotniejszych zabytków i muzealnych kolekcji gromadzących zbiory asyryjskie, babilońskie, chaldejskie, medyjskie i perskie — oraz obszerną, specjalistyczną, o podobnej jak u Korzona wielowątkowej konstrukcji, czteroczęściową rozprawę Ignacego Józefa Radlińskiego, skupioną już jednak tylko na Międzyrzeczu; *Starożytność Wschodu, według nowo odkrytych źródeł. Król Assur-bani-pal i biblioteka jego*²⁶. Wśród drobniejszych a ważnych tekstów odnotować winniśmy doniesienie o odkryciu zabytku epigrafiki starohebrajskiej z IX w. przed Chr. i zespołu artefaktów fenickich²⁷. Ciekawa, choć

w tamtym czasie zagadnienie tekst *Przekopanie międzymorza Suez*, w którym znalazła się garść uwag o starożytnych źródłach planu tego wielkiego inżynieryjnego przedsięwzięcia; kolejno: t. 4/1866, s. 165–206; t. 2/1867, s. 321–335 i 465–467 (autorem był J. Swieszewski; zob. też *Kronika Paryska*, t. 2/1870, s. 116–118 i *Początkowe dzieje Kanalu Sueskiego podług [...] Lessepsa*, t. 1/1871, s. 52–76).

²⁴ T. 4/1867, s. 322–330 (W. Miłkowski) i t. 4/1868, s. 1–12. Opracowanie Bersohna to ekscepcja z dzieła szwajcarskiego orientalisty Titusa Toblera (1806–1877), *Bibliographia Geographica Palaestinae*, Lipsz 1867.

²⁵ T. 1/1872, s. 223–254. Dodajmy, że w t. 3/1876, na s. 326–341 „BW” opublikowała obszerną recenzję: *Historia starożytna ułożona przez Tadeusza Korzona*, Warszawa 1876, pióra J.-d. (Ernesta Świeżawskiego, historyka-mediewisty); nb. recenzent sporo miejsca poświęcił uwagom na temat ujęcia dziejów Egiptu. Sam Korzon w t. 4/1873 zrecenzował krytycznie książkę *Egipt w czasach nowożytnych, przyczynek do historii cywilizacji obecnego stulecia, oraz do charakterystyki Wschodu i Islamu, przez Maurycego Lüttke*, Lipsz 1878 (s. 332–335).

²⁶ T. 2/1877, s. 77–83, 288–306 i t. 3/1877, s. 83–87, 280–293. Radliński (1843–1920) był także filologiem klasycznym, religioznawcą i biblistą; zob. PSB t. XXIX (1986), s. 706–708 (S. Konarski); J. Żurawicka, *Twórczość naukowa Ignacego Radlińskiego*, Wrocław 1975.

²⁷ T. 2/1870, s. 118–119 (*Kronika Paryska*). Opisujący zabytek to eksponowana obecnie w zbiorach Luwru tzw. Stela Meszy (Moabicka; nr kat. AP 5066); jako odkrywcy „BW” mylnie podaje francuskiego archeologa, orientalistę i dyplomata Charlesa Clermont-Ganneau — w rzeczywistości zabytek odnalazł w 1868 roku w miejscowości Dibon (Jordania) niemiecki misjonarz F.A. Klein. Zob. np. *Encyklopedia archeologiczna Ziemi Świętej*, red. A. Negev, tłum. O. Zienkiewicz, Warszawa 2002, s. 316. Zob. także t. 2/1876, s. 370–371 (*Kronika Paryska*): *Starożytności Moabickie, nabyte do muzeum*

krótka, jest notka *Maryette Bey, Starożytności egipskie z czasu Faraonów — Sorapium — Świątynia Ramzesa*²⁸.

Niewiele w tym czasie informacji o orientalnych podróżach i podróżopisarstwie²⁹, natomiast pojawiają się wątki starożytnego Wschodu w literaturze pięknej: *Sardanapal. Tragedia lorda Byrona, przekład Fryderyka Krauzego* i *Sfinks* Cypriana Kamila Norwida, uzupełniony garścią uwag o symbolice egipskiego sfinksa i sfingi greckiej³⁰. Odnotujemy także wzmiankę: *Gabinet archeologiczny przy Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie*, gdzie wspomniany jest „zbiór starożytności greckich, rzymskich i egipskich, dar księcia Władysława Czartoryskiego, pomieszczony w sali jego imienia”³¹.

Lata 80. przynoszą znaczący wzrost publikowanych w „BW” materiałów odnoszących się do problematyki tytułowej. Czytelnicy pierwszego tomu rocznika 1881 mogli zapoznać się z ciekawym, choć krótkim artykułem Radlińskiego *Zdobycie Babilonu przez Cyrusa, według owoczesnej kroniki babilońskiej (notatka historyczna)*, w którym porusza nie tylko wskazaną kwestię, lecz również wspomina o pionierskich badaniach archeologicznych Layarda i Rassama, oraz mezopotamskich

berlińskiego, z adnotacją, że wywiązał się spór między archeologami francuskimi i niemieckimi o autentyczność tych zabytków.

²⁸ T. 2/1871, s. 116–121 (*Kronika Zagraniczna*); dodajmy, że poprzedzono ją garścią uwag o operze *Aida* Verdiego, której libretto konsultował Auguste Mariette (s. 112–116). Mariette (1821–1881) był wybitnym francuskim archeologiem, w istocie twórcą nowoczesnej egiptologii, inicjatorem kairskiego muzeum starożytności w Bulak (por. przypis poniżej); zob. *Who Was Who in Egyptology...*, s. 275–277. „Sorapium” (tak w tekście) to Serapeum/Serapion; rozległy, podziemny grobowiec świętych byków Apisów na nekropoli Sakkara (na południe od współcz. Kairu, w pobliżu staroż. Memfisu), odkryty w 1851 r., oraz ośrodek kultu hellenistycznego boga Serapisa. „Świątynia Ramzesa” — chodzi o dobrze zachowaną świątynię grobową i zespół pałacowy faraona Ramzesa III (XII w. przed Chr.) w Tebach Zachodnich (współcz. arabska nazwa: Medinet Habu).

²⁹ Udało się znaleźć zaledwie trzy: t. 4/1873, s. 310 (*Kronika zagraniczna*): Wiktora Meignant, *W ślad drugich (Après hien d'autres — krótki opis podróży po Nubii i Egipcie*; t. 2/1876, s. 608–609: Karola Blanc, *Podróż po wyższym Egipcie — wrażenia z podróży odbytej w roku 1869 podczas otwarcia kanału Sueskiego*, oraz t. 4/1877, s. 274 (*Kronika Paryska*) — krótka wzmianka o relacji Artura Rhone, *Egipt, studia i wspomnienia*, gdzie podkreślono, iż „zwidził Serapeum i inne zabytki cywilizacji starożytnej, a szczególnie pyszne Muzeum Boulaq, zostające pod przewodnictwem sławnego archeologa Mariette-Beja”. Zbiory zabytków starożytnych w ostatnich dekadach XIX w. eksponowano w kairskiej dzielnicy Bulak; znane dwudziestowiecznym turystom Muzeum Egipskie z siedzibą w charakterystycznym, czerwonym gmachu przy placu Tahrir otwarto uroczystie w 1902 roku. Obecnie zbiory przenoszone są sukcesywnie do znacznie większego Muzeum Cywilizacji Egipskiej w pobliżu piramid w Gizie.

³⁰ Odpowiednio: t. 2/1871, s. 58–80, 238–274, 436–465 oraz t. 4/1874, s. 74–77.

³¹ T. 1/1877, s. 490; zob. *Zabytki archeologiczne Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Katalog*, red. M.L. Bernhard, Kraków 1976; J.A. Ostrowski, *Księżęta Czartoryscy darczyńcami Gabinetu Archeologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, [w:] *Egipt, Grecja, Italia... zabytki starożytne z dawnej kolekcji Gabinetu Archeologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. J. Śliwa, Kraków 2007, s. 91–96.

zbiorach wzbogacających londyńskie British Museum³². W tym samym tomie Radliński startł się polemicznie z Julianem Adolfem Świącickim o broszurę swego autorstwa, *Język assyryjski w rodzinie języków semickich, studium historyczno-lingwistyczne* (Warszawa 1880); po wymianie argumentów Radliński podsumował znamienne: „dla ogółu zaś obojętnego na ten dość suchy przedmiot, na nic by się nie zdało szczegółowe polemizowanie z krytykiem”³³. To nie ostatni ciekawy materiał tego tomu; znaleźć można jeszcze notkę *Szkoła archeologii w Egipcie*, w której czytamy, iż:

rząd francuski zamierzył utworzyć w Kairze szkołę archeologii wschodniej, na podobieństwo istniejących już tego rodzaju szkół w Rzymie i Atenach. Profesor egiptologii w kolegium francuskim p. Maspero, otrzymał polecenie urządzić tam zakład i w tym to celu udać się ma niebawem do Egiptu. Egiptologia jest, jak wiadomo, nauką czysto francuską. Stworzył ją Champollion-Figeac; inny znów Francuz p. Mariette, utworzył słynne muzeum Boulaq³⁴.

Skądinąd Augustowi Mariette, zmarłemu w tymże 1881 roku, poświęcono na łamach „BW” zaskakująco obszerny nekrolog; przypomniano biografię, wyliczono ważniejsze odkrycia i naukowe publikacje, znalazło się także miejsce na ciekawe, ogólne refleksje o badaniach egiptologicznych³⁵. W kolejnych latach wspomniane na łamach „BW” badania w Egipcie już najczęściej wiązały się z nazwiskiem następcy Mariette’a — Gastonem Maspero³⁶. Innego znanego ówczesnie egiptologa, Georga Moritza Ebersa, przypomniano natomiast w intrygującym kontekście — jako autora

³² T. 1/1881, s. 417–423; Austen Henry Layard (1817–1894) — brytyjski dyplomata i podróżnik, twórca asyriologii, odkrywca Niniwy i Nimrud; Irakijczyk Hormuzd Rassam (1826–1910) był uczniem i asystentem Layarda; ich wykopaliskom Muzeum Brytyjskie zawdzięcza trzon wspaniałej kolekcji zabytków mezopotamskich. Dodajmy, że problematyka starożytnej Mezopotamii pojawiała się w kontekstach dziejów biblijnych; np. w dziale *Rozbiory i Krytyka* t. 2/1882, s. 320–324, omówiono (F. Czerny) książkę „*Gdzie leżał Raj?*” — *Wo lag das Paradies? eine biblisch-assyriologische Studie mit zahlreichen assyriologischen Beiträgen zur biblischen Länder-und Völkerkunde und einer Karte Babyloniens von dr. Friedrich Delitzsch*, Leipzig 1881. Natomiast np. w t. 1/1887 (*Kronika Paryska*), s. 103 i 411–414, na marginesie opisu *Podróży po Persji, odbytej lat kilka temu przez panią Dieulafoy*, czytelnik zapoznać się mógł m.in. ze zbiorami zabytków staroperskich w Luwrze.

³³ T. 1/1881, s. 296–309 (*Piśmiennictwo Krajowe i Zagraniczne*) i tamże, s. 464. Odnotujmy tu natomiast informację z t. 3/1907, s. 612: „Tow.[arzystwo] wyższych kursów naukowych w Warszawie zawiadamia, że na wydziale humanistycznym w nadchodzącym semestrze r. 1906/7, rozpoczynającym się w d. 1-ym października, wykladać będą: [...] p. Ig.[nacy] Radliński: historię literatury wschodu starożytnego”.

³⁴ T. 1/1881, s. 480; Gaston Maspero (1846–1916) — francuski archeolog, jeden z najważniejszych badaczy Egiptu przełomu XIX i XX w., dyrektor Muzeum Egipskiego; zob. *Who Was Who in Egyptology...*, s. 278–279.

³⁵ T. 2/1881, s. 93–99 (*Kronika Paryska*).

³⁶ Na przykład w *Kronice Paryskiej* t. 4/1881, s. 127–128, art. *Nowe odkrycia archeologiczne w Tebach i Sakkarah* przyniósł informacje o spektakularnym odnalezieniu przez Maspero tzw. skrytki

poczytnych powieści z fabułą osadzoną w realiach dawnego Egiptu³⁷. O narastającym zainteresowaniu cywilizacją faraonów „BW” pisała wówczas: „Egipt zajmuje dziś powszechną uwagę: z każdym dniem pojawiają się książki, broszury, luźne artykuły po pismach o tym starożytnym kraju”³⁸. Nie brakuje doniesień z Nilu o bieżących spektakularnych odkryciach: ważnych papirusów³⁹ oraz tak zwanego „archiwum z Amarny”⁴⁰. Dodajmy w tym miejscu także polonicum: „w tych czasach gabinet archeologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego, otrzymał [...] od p. Jana Matejki starożytności egipskie”⁴¹.

Deir El-Bahari z wieloma mumiami egipskich faraonów oraz odsłonięciu nowych piramid; kilka lat później (t. 2/1888, s. 465–468) w tejże *Kronice* ukazał się przekrojowy tekst *Odkrycia archeologiczne dokonane od lat stu w Egipcie... przez profesora Maspero*, wspominający m.in. o Volneyu, Bossuetcie, Napoleonie czy Champollionie i tworzeniu kolekcji zabytków starożytnych, które: „rozbiegały się na wszystkie strony Europy; tym sposobem powstały muzea w Paryżu, Londynie, Berlinie, Turynie i Florencji” (tamże, s. 467).

³⁷ Ebers (1837–1898) obok działalności naukowej był powieściopisarzem (wówczas taką literaturę nazywano „powieścią archeologiczną” lub „Professorenroman”); zob. *Deutsches Literatur Lexikon. Biographisch-bibliographisches Handbuch*, Bern – München 1971, Bd 3, s. 768–770. W t. 4/1882 (*Kronika Paryska*), s. 271–275 obszernie omówiono książkę *Uarda* [w tekście „BW” *Onarda — sic!*] *powieść egipska, osnuta na papirusach i zabytkach archeologicznych*, a w t. 1/1885, s. 278 i t. 2/1885, s. 118 powieść *Serapis*. Nb. w t. 4/1881 „Ateneum” drukowano w odcinkach inną powieść Ebersa: *Pytanie. Idylla* (opartą na motywach greckich).

³⁸ T. 1/1883 (*Kronika Paryska*), s. 113–116: *Wieczór u gen. Bonaparte w Kairze — Czyciele piramid egipskich*.

³⁹ T. 3/1885, s. 475–479, ale zwł. t. 3/1886, (*Kronika Paryska*), s. 428–430: *Powieść na papirusie z epoki króla Cheopsa* — opis odkrycia sławnego papirusu Westcar; zbioru opowiadań „o cudownych zdarzeniach”, którego akcja przedstawia faraona Cheopsa i jego synów, m.in. Chefrena, Baure oraz Dżedefhora. Do naszych czasów zachowały się fragmenty; brakuje początku i końca papirusu, który zapewne jest kopią wcześniejszego tekstu. Pochodzenie papirusu pozostaje nieznanne: w 1824 lub 1825 r. zakupił go brytyjski kolekcjoner Henry Westcar, a w r. 1839 podczas wizyty w Anglii papirus nabył niemiecki egiptolog Karl Richard Lepsius, nie zdołał go jednak przetłumaczyć. Po śmierci Lepsiusa w roku 1866 papirus trafił do Muzeum berlińskiego i został przetłumaczony w 1890 r. przez Adolfa Ermanna. Na język polski po raz pierwszy przełożył go w 1907 r. Tadeusz Smoleński (*Na dworze Cheopsa*). Obecnie papirus przechowywany jest w Muzeum Egipskim w Berlinie; zob. H. Jenni, *Der Papyrus Westcar*, [w:] *Studien zur altägyptischen Kultur*, Bd 25, 1998, s. 113–141. Por. także t. 2/1890, *Papyrusey znalezione w Egipcie* (z fragmentami dzieł Euripidesa i Platona), s. 138; t. 4/1890, s. 147 oraz t. 4/1913, s. 606.

⁴⁰ T. 4/1888 (*Kronika Paryska*), s. 98: *Starożytne tablice odkryte w Egipcie* oraz *Tablice gliniane z napisami assyryjskimi w Egipcie*: t. 4/1890, s. 314. Bezcenne naukowo archiwum korespondencji dyplomatycznej egipskich faraonów z władcami Syropalestyny, Mezopotamii i Anatolii odkryto w 1887 r. w Tell el-Amarna (staroż. Achetaton); obejmuje 350 listów, datowanych na XIV w. przed Chr., zapisanych w języku akadyjskim, pismem klinowym na glinianych tabliczkach. Obecnie największa część przechowywana jest w berlińskim Muzeum Pergamonu, Muzeum Egipskim w Kairze oraz Muzeum Brytyjskim w Londynie. Zob. np.: *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations*, red. R. Cohen, R. Westbrook, Baltimore 2000.

⁴¹ T. 3/1888, s. 474 (*Kronika Miesięczna*) — w istocie nie były to artefakty egipskie, lecz małe naczynia i rzymskie lampki, przywiezione przez artystę z podróży do Turcji, najpewniej zakupione

Ostatnia dekada XIX w. przyniosła mniej informacji o spektakularnych odkryciach archeologicznych, choć zauważono amerykańskie badania w sumeryjskim Nippur⁴² i wykopaliska w palestyńskiej Galilei⁴³. Odnotowano kilka wątków z zakresu orientального podróżopisarstwa — egipski wojaż Juliusza Słowackiego⁴⁴ oraz ciekawe relacje współczesnej podróżniczki, Anny Neumannowej⁴⁵. Bardzo ważne jest również bibliograficzne dostrzeżenie i entuzjastyczna recenzja przetłumaczonej na język polski książki wspomnianego tu już Gastona Maspero, *Opowiadania historyczne. Egipt i Assyria* (Warszawa 1893). To popularnonaukowe dzieło było dla zainteresowanych problematyką starożytnego Wschodu prawdziwą kopalnią rozległej, rzetelnej i aktualnej wiedzy historyczno-kulturowej o tych dawnych cywilizacjach, dostępną w języku polskim⁴⁶.

Także dwudziestowieczne roczniki „BW” dostarczały sporo cennych wskazówek dla czytelników zainteresowanych tymi tematami; już w 1901 roku miesięcznik

w antykwaracie; zob. J.A. Ostrowski, *Dar Jana Matejki dla Gabinetu Archeologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, [w:] *Egipt, Grecja, Italia...*, s. 257–261.

⁴² T. 1/1890 (*Kronika Miesięczna*): *Wykopaliska w starożytnej Babilonii*, s. 153–154; amerykańska ekspedycja archeologiczna Uniwersytetu Pensylwanii przeprowadziła tam cztery kampanie wykopaliskowe w latach 1888–1900 (wcześniej rekonesansowo kopał tu Layard), odkrywając m.in. kilka świątyń („BW” nieściśle podaje, że był to przybytek Baala); zob. np. R.L. Zettler, *Nippur*, [w:] *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, ed. E.M. Meyers, vol. IV, New York – Oxford 1997, s. 148–152.

⁴³ T. 1/1890, s. 468.

⁴⁴ T. 4/1891, *Studia i szkice literackie: Wrażenia z podróży J. Słowackiego na Wschód (na podstawie nieogłoszonego pamiętnika poety) przez D-ra Henryka Biegeleisena*, s. 336–353 (zob. też H. Biegeleisen, *Nieznanym dziennik podróży do Ziemi Świętej Juliusza Słowackiego*, „BW” t. 4/1906, s. 466–492).

⁴⁵ T. 2/1897 (*Studia i szkice literackie i artystyczne*): *Z życia nad Nilem (Muzeum staroegipskich wykopalisk w Kairze)*, s. 501–520 (w spisie treści „przez M. Neumanową”, pod tekstem „Anna Neumanowa”) oraz t. 4/1898: *Obyczaje, oświata i sztuka Arabów w Egipcie przez A. Neumannową*, s. 493–523. Neumannowa (1854–1918) była żoną austro-węgierskiego dyplomaty i przebywała w Rumunii, Grecji i Egipcie w latach 1879–1893; pozostawiła m.in. wspomnienia *Obrazy z życia na Wschodzie*, t. I–II, Warszawa 1899. Zob. H. Kaczmarek, *Polacy i Egipt...*, s. 137 i passim; J. Śliwa, *Starożytny Egipt oczami Polaków...*, s. 198–199.

⁴⁶ T. 4/1893 (*Wiadomości bibliograficzne*): *G. Maspero (profesor w College de France, Członek Instytutu), Opowiadania historyczne. Egipt i Assyria, przełożył J. Popławski*, s. 192–194. Książka Maspero była z wielkim prawdopodobieństwem „podręcznikiem” B. Prusa podczas pisania *Faraona*. Nb. w t. 2/1912, s. 602, ukazał się nekrolog Prusa, w którym czytamy: „...w *Faraonie* (1896 r.) sięgnął [...] do życia egipskiego w XI wieku przed Chrystusem i opierając się na gruntownych studiach historycznych, zobrazował wszechstronnie kulturę starożytnego Egiptu”. Dla kronikarskiej skrupulatności wskażmy tu także przykłady wiadomości nieistotnych z dzisiejszej perspektywy; odnotowywano trzeciorzędne relacje podróżnicze; np. w t. 2/1890, s. 441–442 (*Kronika Paryska*): „spomiędzy licznych opisów podróży, jakie się ukazały w tych czasach, odznacza się życiem i różnorodnością dzieło Z.F. Belloe, *Kraj Faraonów*”; t. 1/1900 (*Kronika Zagraniczna*): *Dwie podróże do Palestyny, włoskich podróżników: Aniol de Gubernatiss, Matylda Serao*, s. 71–72, czy też w t. 4/1892, s. 327 (*Kronika Paryska*), gdzie odnotowano śmierć „słynnego egiptologa”, Frédéricica Josepha markiza de Rochemonteix’a, dziś praktycznie całkowicie zapomnianego (zob. *Who Was Who in Egyptology...*, s. 360).

donosił o ukazaniu się „jako premium dla prenumeratorów Biblioteki Dzieł Wyborowych” pierwszego tomu *Historii literatury powszechnej w monografiach* Juliusza Adolfa Świącickiego — obejmującego *Literaturę Babilońsko-Assyryjską i Egipską*:

[...] pod względem mnogości nagromadzonego przez autora materiału naukowego, jak również pod względem traktowania tych najnowszych zdobyczy, jest ten duży tom o trzystu kilkudziesięciu stronicach, licznymi w tekście ozdobiony ilustracjami, rzetelnym wypełnieniem zapowiedzi, i ma znaczenie wyczerpującej monografii, w której literatura występuje, jako jeden z objawów duchowej kultury zaginionych narodów. Najpoważniejsze źródła, najcenniejsze prace europejskich assyro- i egiptologów spożytkowane są przez autora z umiejętnością wytrawnego pisarza, cytaty ze starych literackich pomników w starannym przekładzie⁴⁷.

Znacznie lakoniczniej odnotowano inne publikacje — *Sztuka w Egipcie* Auge de Lassusa⁴⁸, *Państwo i społeczeństwo babilońskie* Mojżesza Schorra⁴⁹, zestawionej przez Antoniego Langego antologii *Epos: Najznakomitsze poemata epickie wszystkich krajów i narodów. Tom II. Epos egipskie. Klechdy. Romanzero. Pen-ta-ur*⁵⁰ czy nieco odmienną charakterem monografię Adama Skałkowskiego *Les polonais en Egypte 1798–1801*⁵¹; nieporównanie więcej miejsca na łamach „BW” znalazło natomiast opracowanie *Hittyci* Józefa Kruszyńskiego⁵². Zauważono też dwie interesujące książki podróżnicze naszych rodaków: Stanisława Bełzy *W ojczyźnie Faraonów (z podróży i przechadzek po Egipcie)* oraz Adama Sierakowskiego cztery tomiki *Listów z podróży* (w tym do Egiptu)⁵³.

⁴⁷ T. 2/1901, s. 191–192; dodajmy, że obszernie omówienie czterech pierwszych tomów dzieła Świącickiego znalazło się w t. 4/1902, s. 153–162 (K. Kaszewski) a w t. 2/1907, s. 203 odnotowano zamknięcie całości wydawnictwa kompletem dziewięciu woluminów *Historii literatury powszechnej*.

⁴⁸ T. 2/1901, s. 392: opracowanie (w tłum. S. Sempołowskiej) ma znikomą wartość naukową, Lucien Augé de Lassus był pisarzem i dramaturgiem.

⁴⁹ T. 2/1906, s. 410, pełny tytuł: *Państwo i społeczeństwo babilońskie w okresie t.zw. dynastii Hammurabiego około 2500–2000 przed Chrystusem*, Lwów 1906 (praca ta ukazała się również w zesz. III i IV/1905 „Kwartalnika Towarzystwa Historycznego we Lwowie”).

⁵⁰ T. 2/1909, s. 619; całość ukazała się jako *Epos. Zbiór arcydzieł poezji epickiej wszystkich czasów i narodów w streszczeniach i wyciągach, ułożył A. Lange*, t. I–V (obejmowały utwory epickie babilońskie, egipskie, indyjskie, greckie), Brody 1900–1912; Lange w innym układzie wydał raz jeszcze w jednym tomie: *Dywan wschodni. Wybór arcydzieł literatury egipskiej, asyro-babilońskiej, hebrajskiej, arabskiej, perskiej i indyjskiej*, Kraków 1921.

⁵¹ T. 3/1910, s. 409; praca Skałkowskiego (Kraków 1910) m.in. zestawia materiały źródłowe dotyczące Polaków biorących udział w kampanii egipskiej Napoleona Bonapartego.

⁵² T. 3/1913, s. 310–350; nie jest to jednak dzieło samodzielne naukowo a autor rzetelnie podaje źródła swojej kompilacji (w przypisie 1), głównie z egiptologicznego piśmiennictwa angielskiego.

⁵³ Odp.: t. 4/1910, s. 414; t. 2/1913, s. 207; t. 3/1913, s. 619. O Bełzie zob.: H. Kaczmarek, *Polacy i Egipt...*, s. 146–147; J. Śliwa, *Starożytny Egipt oczami Polaków...*, s. 14; o Sierakowskim: H. Kaczmarek, *Polacy i Egipt...*, s. 152–154; J. Śliwa, *Starożytny Egipt oczami Polaków...*, s. 271–

W tomie 2 za rok 1906 znalazła się krótka wzmianka, pozornie nie związana z badanym przez nas tematem. Otóż w dziale *Wiadomości Naukowe* czytamy:

Młody historyk, p. Tadeusz Smoleński rozpoczyna studium p.t. *Wczesna młodość Stanisława Orzechowskiego*, za nic przewodnią biorąc autobiografię Orzechowskiego. Autor w swojej pracy kładzie główny nacisk na otoczenie, wśród którego wzrastał Orzechowski i na wpływy jakie nań działały w zaraniu życia. Opowiadanie jest barwne, zajmujące, ale przeciążone zbytlicznymi niejednokrotnie cytatami⁵⁴.

W ten sposób czytelnicy poznali nazwisko krakowskiego historyka (skądinąd bratanka Władysława), który rychło stać się miał pionierem polskiej naukowej egiptologii. „BW” informowała, że Smoleński publikował na łamach „Przeglądu Historycznego” przegląd bieżących badań z zakresu egiptologii⁵⁵, a w „Kwartalniku Historycznym” — raport o wykopaliskach egipskich w latach 1901–1906⁵⁶. Przebywając w Egipcie studiował pod kierunkiem Maspero i prowadził austro-węgierskie (był bowiem formalnie obywatelem Monarchii) wykopaliska w Szaruna i el-Gamhud⁵⁷. Planowano dla niego katedrę w Krakowie — może nawet w Wiedniu. O szybkiej karierze i rosnącym prestiżu młodego Polaka w międzynarodowym środowisku egiptologicznym świadczyło powierzenie mu stanowiska sekretarza Kongresu Archeologicznego; relacjonował to ogromnie ważne wydarzenie naukowe również dla „BW”, pisząc:

[...] odbędzie się w kwietniu roku bieżącego (1909) w Kairze. [...] Członkami komitetu są: [...] dyrektor wydziału starożytności, profesor Gaston Maspero, dyrektor niemieckiego instytutu archeologicznego Ludwik Borchardt, [...] dyrektor francuskiego instytutu archeologicznego Chassinat, [...] egiptolog Piotr Lacau, [...]. Ustanowiono sześć sekcji i dla każdej z nich wyznaczono program prac [...]: I. Archeologia przedklasyczna. Cywilizacje egejskie i mykeńskie, ile możliwości w związku z Egiptem; wpływ jaki Egipt na nie wywierał i nawzajem jakiego od nich doznawał [...]; II. Archeologia klasyczna. 1) Stosunki historyczne Egiptu z Grecją [...] 2) sztuka aleksandryjska; 3) literatura, nauka, filozofia aleksandryjskie; III. Papirologia. 1) Rękopisy autorów klasycznych; 2) korespondencja i dokumenty prywatne; akty sądowe; IV. Archeologia religijna.

272; L. Zinkow, *Hrabia Adam Sierakowski i jego podróż do Egiptu (1908 rok)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Archeologia XXX, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 379/2006, s. 247–253.

⁵⁴ T. 2/1906, s. 612.

⁵⁵ T. 1/1907, s. 201; zob. *Bibliografia prac Tadeusza Smoleńskiego*, [w:] *T.S. 1884–1909. Pisma naukowe i publicystyczne*, oprac. J. Śliwa, L. Zinkow, Kraków 2010, s. 23. O Smoleńskim także np.: *Who Was Who in Egyptology...*, s. 398; J. Śliwa, *Starożytny Egipt oczami Polaków...*, s. 280–281.

⁵⁶ T. 4/1907, s. 190; na s. 598 „BW” włącza w bibliografię ten raport wydany jako osobna broszurę we Lwowie.

⁵⁷ W t. 4/1908, s. 411 poinformowano o publikacji przez Smoleńskiego raportów: *Les vestiges d'un temple Ptolémaïque à Kom el-Ahmar, près de Charouna*, Le Caire 1908 oraz *Une intaille gnostique provenant du Fayoum*, „Annales du service des antiquités”, Le Caire 1908.

Synkretyzm grecko-rzymski, hermetyzm, judaizm i chrześcijaństwo w Egipcie [...]; V. Archeologia bizantyńska. 1) Egipt bizantyński, administracja, historia, zwyczaje, sekty religijne; 2) Egipt arabski w stosunkach z Cesarstwem bizantyńskim; 3) sztuka koptyjska; VI. Numizmatyka i geografia. 1) Numizmatyka grecka, rzymska i bizantyńska w Egipcie; 2) geografia Egiptu grecko-rzymskiego; 3) wyprawy handlowe i naukowe Aleksandryczyków. — Tadeusz Smoleński, sekretarz komitetu organizacyjnego w Kairze⁵⁸.

Spektakularny początek polskiej egiptologii przerwała w tym samym roku śmierć Smoleńskiego, mającego zaledwie 25 lat (!). „BW” opublikowała nekrolog, pióra Z.[dzisława] D.[ębickiego]; w znamienity sposób zamyka to zarazem kwerendę problemu tytułowego w tym periodyku naukowym:

Dn. 29 sierpnia r.b. zmarł w Krakowie śp. Tadeusz Smoleński, młody, rokujący wielkie nadzieje, uczony polski. Z wykształcenia historyk, z powodu słabego zdrowia musiał Smoleński zaniechać studiów i badań źródłowych. Wysłany przez lekarzy do Egiptu, poświęcił się tam archeologii i w krótkim czasie zdobył sobie imię i rozgłos nowymi odkryciami, dokonanymi w Szarunie i El Gamhud. Plony tych odkryć wzbogaciły zbiory wiedeńskie, a tylko niektóre z nich, stanowiące prywatną własność Smoleńskiego, dostały się w darze Krakowskiej Akademii Umiejętności. Dzięki wybitnym zdolnościom i usilnej pracy, Smoleński zapowiadał się jako pierwszorzędnny egiptolog. Niestety, gruźlica, która nękała wątro jego organizm, przeciąć miała przedwcześnie jego życie. Zmarł w kwiecie wieku, rojąc plany i zamiary, które byłyby niewątpliwie chlubę przyniosły nauce polskiej. Niezależnie od tego i ten dorobek, z jakim Smoleński odszedł, imię jego zapisał trwałymi zgłoskami w rocznikach naszej nauki⁵⁹.

„Ateneum”

Założony w 1876 roku miesięcznik naukowy „Ateneum”⁶⁰ (dalej: „A”) stanowił w wielu aspektach konkurencję dla „Biblioteki Warszawskiej”, choć publikował nieco więcej tekstów o charakterze społeczno-ekonomicznym. Miał podobny układ zeszytowo-tomowo-rocznikowy. Również na łamach „A” odnaleźć można pewną liczbę interesujących materiałów, pozostających w różnym związku z problematyką starożytnego Bliskiego Wschodu.

⁵⁸ T. 1/1909, s. 634–635.

⁵⁹ T. 3/1909 (*Wspomnienia Pozgonne*), s. 629.

⁶⁰ Nawiązywano tytułem do wydawanego w Wilnie z inicjatywy J.I. Kraszewskiego w latach 1841–1851 (więc debiutującego współcześnie z „BW”) czasopisma naukowo-literackiego „Athenaeum. Pismo poświęcone historii, literaturze, sztukom, krytyce itd.”; J. Kulczycka-Saloni, „Ateneum”, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku...*, s. 46–48; Z. Kmiecik, „Czasopisma naukowe”, [w:] *Prasa polska w latach 1864–1918...*, s. 103; tenże, *Czasopismo „Ateneum” (1876–1901) oraz jego oblicze społeczne i naukowe*, Wrocław 1985.

Praktycznie w „A” brak literatury podróżniczej; w 26 rocznikach udało się odnaleźć zaledwie dwa teksty będące relacjami z bliskowschodnich wojaży — obydwa odnoszą się do Egiptu i w pewien sposób stanowią „klamrę” wydawnictwa. W inaugurującym miesięcznik 1876 roku opublikowano interesujący opis, pióra Józefa Kościelskiego, *Jeden dzień w stubramnych Tebach za Wielkiego Ramzesa*⁶¹, a w 1897 roku korespondencję Anny Neumannowej *Egipt i Sudan. Kartka z dziejów podboju Afryki*⁶². Podobnie z tekstami stricte literackimi; tu także wskazać można jedynie dwa krótkie opowiadania: Kazimierza Rojana [Kazimierza Jana Rosinkiewicza] o posążku „Semiramis, asyryjskiej królowej”, pod tytułem *Ciekawa statua. Symbolika*, oraz Władysława Mieczysława Kozłowskiego *Dwa oblicza sfinksa*⁶³. Do wątku badań historycznoliterackich włączyć możemy również bardzo ważną, obszerną, dygresyjną recenzję *Faraona*, napisaną przez Piotra Chmielowskiego; *Bolesław Prus o Egipcie*, w której erudycyjnie wskazuje możliwe konteksty i źródła. Wspomina między innymi powieści Ebersa oraz zupełnie już dziś zapomnianą — opublikowaną niemal jednocześnie z arcydziełem Prusa — powieść Wojciecha Dzieduszyckiego *Święty Ptak*⁶⁴.

W pierwszych rocznikach „A” (do końca lat 70.) odszukać można kilka — pomniejszych raczej — nawiązań do starożytnego Wschodu⁶⁵; warto bodaj jedynie

⁶¹ T. 2/1876, s. 537–552; „Ramzes Wielki” to trzeci faraon z XIX dynastii Nowego Państwa, panujący 1279–1213 przed Chr.; tekst współcz. wydany krytycznie [w:] J. Kościelski, *Szkice egipskie. Wrażenia z podróży. Studia i materiały*, oprac. H. Kaczmarek, Poznań 2007, s. 136–152. O Kościelskim (1845–1911) — pisarzu, wielkopolskim działaczu politycznym i mecenasie sztuki zob.: H. Kaczmarek, *Polacy i Egipt...*, passim; J. Śliwa, *Starożytny Egipt oczami Polaków...*, s. 136–137; *Dawni pisarze polscy...*, t. 2, s. 222.

⁶² T. 3/1897, s. 499–516; zob. przypis 45. Tekst jest refleksją nad współczesną problematyką regionu, „inkrustowaną” zaledwie dygresjami o starożytności; podobny charakter ma opublikowany w tym samym roczniku artykuł N.T. [Mścisława Edgara Nekandy-Trepki] *Kwestia Egipska* (t. 1/1897, s. 288–308).

⁶³ Kolejno: t. 3/1893, s. 67–72 i t. 4/1899, s. 266–273. Rosinkiewicz (1865–1941) był autorem literatury dziecięco-młodzieżowej; zob. *Dawni pisarze polscy...*, t. 3, s. 382. Zapewne nieco głębiej interesował się historią starożytniej Mezopotamii, bowiem — choć Semiramida znana jest jako mityczna królowa babilońska (Herodot, Strabon) — wówczas właśnie uczeni sugerować zaczęli, że pierwowzorem „babilońskiej” Semiramis mogła być asyryjska władczyni Šammu-ramat z VIII w. przed Chr.; zob. np. G. Pettinato, *Semiramis: Herrin über Assur und Babylon*, Zürich – München 1998. Kozłowski (1858–1935) był przyrodnikiem i filozofem; jego zainteresowania starożytnym Egiptem mogły być motywowane powiązaniem z wolnomularskimi. *Dwa oblicza sfinksa* opublikowane zostały również w tegoż: *Szkice filozoficzne*, Warszawa 1900.

⁶⁴ T. 2/1897, s. 157–172. Tekst Chmielowskiego ma ponadczasową wartość naukową i nadal jest referencją badań nad Prusem. O osobliwej, poniekąd nawet grafomańskiej powieści Dzieduszyckiego o Egipcie zob. L. Zinkow, *From Egyptology to Novel. Ups and Downs of Polish Literary „Egyptological” Fiction*, „Studies in Ancient Art and Civilization”, 10/2007, s. 165–179.

⁶⁵ Na przykład w *Kronice Naukowej*, w artykule *Starożytność człowieka i charakter cywilizacji przeddziejowej* znajdziemy kilka wzmianek o Egipcie oraz odniesienie do „piramidologicznych” wywodów angielskiego astronoma Charlesa Piazziego Smytha (1819–1900), autora znanych, powielanych później wielokrotnie teorii o zaszyfrowaniu w wymiarach Wielkiej Piramidy Cheopsa wiedzy matematycznej i astronomicznej (t. 1/1877, s. 236–237; B. Reichman); podobnie drobne informacje o Babilonie

zwrócić uwagę na publikację *Napis pamiątkowy króla Meszy* o tak zwanej steli Moab ze zbiorów Luwru⁶⁶. Dopiero lata 80. przyniosły porcję wartościowych tekstów, związanych zwłaszcza z naukowymi zainteresowaniami Ignacego Józefa Radlińskiego. W 1880 roku opublikowany został krótki *List J. Radlińskiego do Redakcji z powodu nowego przekładu napisu staroperskiego, dokonanego przez Wł. Chodzkiewicza*⁶⁷, Radliński odniósł się także do wspomnianej wyżej steli w artykule *Nowo odkryty napis w Jerozolimie (Przyczynek do epigrafiki kanaańskiej)*⁶⁸, natomiast w kolejnych tomach „A” pomieszczono jego obszerne, uzupełnione licznymi wypisami źródłowymi, *Pomniki piśmiennictwa babilońsko-asyryjskiego*⁶⁹. Ciekawe konteksty mezopotamskie Radliński wskazuje w kilkunastu komentarzu do dzieła *Początki chrystianizmu (Ernest Renan, Histoire des Origines du Christianisme)*⁷⁰, egiptologiczne kompetencje potwierdza napisany przez niego nekrolog *August Mariette (1821–1881)*⁷¹, a wartościowe dygresje o eschatologicznych wierzeniach w kulturach starożytnego Wschodu czyni w artykule *Życie pośmiertne człowieka według świadectwa grobów i pomników piśmiennych*⁷².

Koniecznym odnotować należy trzyczęściowy artykuł Emila Meyersona, *O matematyce starożytnych Egipcjan*; jest wprawdzie jedynie kompilacją źródeł naukowych (zwłaszcza niemieckich i francuskich), zapoznaje jednak polskich czytelników z bardzo ważnym zabytkiem staroegipskim — tak zwanym papirusem Rhinda⁷³. Zainteresowanie budzą także dwa teksty Wacława Nałkowskiego: *Potop biblijny*

i Egiptie w tekście *Cztery ogniska cywilizacji* (t. 2/1878, zwł. s. 56 i 81) czy o staroegipskiej medycynie w artykule *Pogląd na dawniejsze i tegoczesne podstawy nauki lekarskiej* (t. 1/1879, zwł. s. 303).

⁶⁶ T. 4/1877, s. 408–421; O tym samym zabytku pisała również „BW” — zob. przypis 27. Na s. 436–438 tego samego tomu „A” opublikowano *Dodatek do artykułu „O napisie króla Meszy” w poszycie sierpniowym Ateneum*, z informacją o próbach tłumaczenia inskrypcji przez Renana i Clermont-Ganneau.

⁶⁷ T. 1/1880, s. 562–564; chodzi o jedną z inskrypcji w pałacu Dariusza w Persepolis. O Radlińskim zob. też J. Żurawicka, *Twórczość naukowa Ignacego Radlińskiego (1843–1920)*, Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, t. 101, Wrocław – Warszawa – Kraków 1975 oraz przypis 26. Dla kronikarskiego porządku wspomnieć należy, że pierwszy artykuł Radlińskiego sięgający do interesującej nas tematyki ukazał się już w t. 2/1879, s. 343–369: *Dydaktyczna poezja hebrajska*; autor wskazuje w nim m.in. na związki niektórych wątków tej twórczości z literaturą starożytnego Egiptu i Mezopotamii. Zob. też tegoż, *Liryka hebrajska*, 1885/III, s. 120–134.

⁶⁸ T. 3/1881, s. 529–538.

⁶⁹ T. 1/1881, s. 67–84; t. 3/1882, s. 29–49. W t. 1/1881, s. 586–587, pomieszczono także krótką recenzję książki *Język assyryjski w rodzinie języków semickich. Studium J. Radlińskiego* (Kraków 1880).

⁷⁰ T. 1/1882, s. 460–488; t. 4/1883, s. 346–365; t. 1/1884, s. 106–129 i 492–514.

⁷¹ T. 1/1881, s. 566–570.

⁷² T. 3/1884, zwł. s. 351–354 i 354–357.

⁷³ T. 4/1883, s. 137–151, 268–279, 403–404 (uzupełnienie). Papirus Rhinda (długości 5 m), to datowany na ok. XVI–XVII w. przed Chr. (prawdopodobnie jest kopią starszego) zbiór rozmaitych problemów i obliczeń matematycznych; nazwany od pierwszego właściciela, Aleksandra Rhinda, który kupił go w 1858 r. w Luksorze. Współcześnie przechowywany jest w zbiorach British Museum (nr kat. BM 10058). Zob. np.: A. Imhausen, *Mathematics in Ancient Egypt. A Contextual History*, Princeton

w *światle dzisiejszej nauki*, w którym autor odwołuje się do źródeł mezopotamskich i pism Berossosa — oraz geograficzno-historyczne studium *Systemat Nilu i jego znaczenie*⁷⁴. Lata 80. przynoszą na łamach „A” także kilka krótszych recenzji książek z zakresu interesującego nas tytułowo zagadnienia⁷⁵.

Wyżej wspominaliśmy o artykule Feliksa Żochowskiego, pomieszczonym w roczniku 1859 „BW”, w którym autor opisywał błędnie egipskie hieroglify jako pismo piktograficzne; trzy dekady później na łamach „A” Jan Łoś, skądinąd wybitny językoznawca (twórca gramatyki historycznej języka polskiego), slawista oraz profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, opublikował *Szkic historyczny początku i rozwoju pisma*, podobnie nietrafnie sugerując, że staroegipskie pismo ma charakter sylabiczny⁷⁶.

Zwróćmy uwagę na zaskakująco przeciwstawne oceny, które pojawiły się niemal jednocześnie w „A”, odnoszące się do wagi wiedzy o cywilizacjach starożytnego Wschodu. Otóż recenzent książki *Dr E. Engelhaaf, Zarys dziejów powszechnych, z niemieckiego przełożył i uzupełnił Stanisław Krzemiński. I. Starożytność* [...] (Warszawa 1896), wskazuje na ośmiostronicową — zbyt obszerną jego zdaniem (!) — „wiązkę wiadomości o ludach wschodnich: Chińczykach, Japończykach, Egipcjanach, Fenicjanach itd.”; z kolei recenzent wydanej w tym samym roku *Historii powszechnej opowiedzianej i zaopatrzonej pytaniami* czyni zarzut, iż jej autor (Henryk Wernic) „zbył Egipt, Babilonię, Asyrię, Persję, Palestynę i Fenicję na 40 stronicach”...⁷⁷.

2016. Emil (Émile) Meyerson (1859–1933) był francuskim filozofem pochodzącym z rodziny polsko-żydowskiej.

⁷⁴ Kolejno: t. 2/1884, s. 533–551; t. 4/1884, s. 228–249. Waclaw Nałkowski (1851–1911) — publicysta, działacz społeczny, geograf; zob. np.: D. Jędrzejczyk, *Mysł geograficzna Waclawa Nałkowskiego*, Warszawa 1999.

⁷⁵ W porządku chronologicznym: T. Korzon, *Teoria wpływów kultury fenickiej krytycznie rozebrana przez T. Ziemięckiego* (omawia relacje pomiędzy kulturami staroż. Wschodu; t. 1/1881, s. 571–575); w t. 4/1881, s. 367–369: *Le Panthéon Egyptien, przez Pawła Pierreta* (Paul Pierret był bardziej popularyzatorem egiptologii niż uczonym, zob. *Who Was Who in Egyptology...*, s. 335); *L'Histoire Ancienne des peuples de l'Orient, Gastona Maspéro* (t. 2/1882, s. 384); *Historia literatury powszechnej, Jana Scherra* (tu rozdziały o lit. egipskiej, asyryjskiej i babilońskiej: t. 2/1884, s. 202); Charlesa Seignobos, *Historia cywilizacji z 200 drzeworytami w tekście. Starożytna historia wschodu: Egipcjanie, Asyryjczycy, Babilończycy, Obyczaje i religia, Sztuki; Persowie; Fenicjanie; Pochodzenie narodu żydowskiego* (t. 1/1888, s. 358–359); Antoniego Jodko-Narkiewicza, *Szkic historyczny umysłowego i artystycznego rozwoju ludzkości od zawiązku pierwszych społeczeństw do początków sztuki chrześcijańskiej* (t. I–III, Lwów – Warszawa 1889), gdzie recenzent wskazuje na tom II, o „historii i etnografii ludów szczepu chamicznego i semickiego, a więc Egipt, Fenicja i Kartagina, Babilon i Asyria, Azja Mniejsza i Judea” (t. 2/1889, zwł. s. 562–563).

⁷⁶ T. 3/1888, zwł. s. 475–479 (por. wyżej, przyp. 19); być może Łoś (1860–1928) sugerował się całkowicie nieaktualną już wówczas koncepcją Gustava Seyffartha (1796–1885), który był niemieckim egiptologiem proponującym (błędnie) inną metodę odczytania hieroglifów niż Champollion, polegającą właśnie na sylabicznym ich interpretowaniu; zob. *Who Was Who in Egyptology...*, s. 386–387.

⁷⁷ Odpowiednio: t. 2/1896, s. 398–400 (A.[dolf] P.[awiński]); t. 4/1896, s. 175–176. Wernic (1829–1905) był pisarzem, tłumaczem, autorem podręczników szkolnych.

Podsumowanie

Kwerenda wykazała 130 publikacji na łamach „Biblioteki Warszawskiej” i 33 publikacje na łamach „Ateneum”, rozmaicie przynależnych gatunkowo i różnej objętości, związanych z badanym zagadnieniem tytułowym. Większość ma formę krótkiej, kilkudzaniowej notki lub dygresji w dłuższych tekstach o charakterze przekrojowym.

Tabela 1

Publikacje na temat starożytnego Bliskiego Wschodu na łamach „Biblioteki Warszawskiej” i „Ateneum” w latach 1841–1914

Rodzaj publikacji	Lata						
	1841–1850	1851–1860	1861–1870	1871–1880	1881–1890	1891–1900	1901–1914
Artykuły i obszerniejsze dygresje	(BW) 6	(BW) 5	(BW) 8	(BW) 5 (A) 2	(BW) 10 (A) 8	(BW) 3 (A*) 2	(BW) 3
Teksty i dygresje w tekstach podróżniczych	(BW) 21	(BW) 1	(BW) 0	(BW) 1 (A) 1	(BW) 0 (A) 0	(BW) 2 (A*) 1	(BW) 0
Drobne notki, recenzje, biogramy, nekrologi, wskazówki bibliograficzne itp.	(BW) 11	(BW) 2	(BW) 2	(BW) 7 (A) 6	(BW) 15 (A) 9	(BW) 5 (A*) 2	(BW) 16
Teksty literackie (proza, poezja)	(BW) 3	(BW) 0	(BW) 1	(BW) 2 (A) 0	(BW) 1 (A) 0	(BW) 0 (A*) 2	(BW) 0

* Z włączeniem rocznika 1901.

Liczbowa dystrybucja materiałów prasowych jest nierównomierna w poszczególnych latach, z wyraźnym wzrostem w latach 80. XIX stulecia; zdarzają się również roczniki, zarówno „BW”, jak „A”, w których kwerenda nie przynosi żadnego rezultatu. W żadnym wypadku nie można stwierdzić, że tytułowy problem był w jakichkolwiek proporcjach faworyzowany na łamach badanych periodyków naukowych, na tle podobnych publikacji odnoszących się do innych zagadnień i rejonów świata prezentowanych w kontekstach historyczno-kulturowych. Dystrybucja odniesień kulturowo-geograficznych jest względnie proporcjonalna, choć w „A” przeważa tematyka mezopotamska i perska, zapewne za sprawą zainteresowań badawczych Ignacego Radlińskiego. W porównaniu z prasą popularną (m.in. „Tygodnik Ilustrowany”, „Kłoso”, „Wędrowiec” itp.) znacznie mniej jest relacji i korespondencji podróżniczych z Bliskiego Wschodu, które nawiązują w narracji do dziedzictwa starożytności.

Bibliografia

- Arafe M., *Świat arabski w piśmiennictwie polskim XIX wieku* (Studia Polono-Arabica UMCS), Lublin 1994.
- Gajkowska C., „Biblioteka Warszawska”, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. J. Bachórz, A. Kowalczykowa, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991, s. 92–94.
- Kaczmarek H., *Polacy i Egipt na przestrzeni wieków. Zapiski, dzienniki, wspomnienia z podróży*, Warszawa 2018.
- Kaczmarek H., *Polskie badania nad starożytnym Egiptem do końca XIX wieku*, Szczecin 2016.
- Kmieciek W., *Czasopismo „Ateneum” (1876–1901) oraz jego oblicze społeczne i naukowe*, Wrocław 1985.
- Kmieciek Z., *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu (1864–1885)*, Warszawa 1971.
- Kmieciek Z., *Prasa warszawska w latach 1886–1904*, Wrocław 1989.
- Kmieciek Z., *Z dziejów czasopism naukowych w Królestwie Polskim w latach 1864–1885. Spostrzeżenia nad niektórymi periodykami naukowymi*, „Rocznik Historii Czołpismienictwa Polskiego” 1970, IX/4, s. 487–503.
- Kulczycka-Saloni J., „Ateneum”, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. J. Bachórz, A. Kowalczykowa, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991, s. 46–48.
- Olkusz W., *Definicje „Orient” i pochodne w polskich słownikach i encyklopediach XIX oraz XX wieku*, „Sprawozdania OTPN, Wydział II Języka i Literatury” Opole 1993, seria B, nr 24, s. 51–58.
- The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, vol. 1–5, red. E.M. Meyers, Oxford 1997.
- Śliwa J., *Starożytny Egipt oczami Polaków. Słownik biograficzny egiptologów, archeologów i badaczy pokrewnych dziedzin, podróżników i kolekcjonerów oraz literatów i malarzy zafascynowanych przeszłością i terażniejszością Egiptu*, Kraków 2019.
- Wrona G., *Polskie czasopisma popularnonaukowe w XIX wieku. Ewolucja formy i treści*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2007, z. 2 (20), s. 5–31.
- Wrona G., Wójcik E., Zajac R.M., *Polskie czasopisma popularnonaukowe do 1939 roku. Dzieje i rozwój*, t. 1, Kraków 2018.